

РАД НА ОБНОВИ БОНДРУЧНИХ ЗГРАДА

Изузев неколико солиднијих грађевина које је кнез Милош подигао у тврдом материјалу, већина сачуваних објеката грађанске архитектуре у Србији до половине XIX века грађена је у бондруку. Једино су темељи и подрум, уколико је постојао, озидани у камену различита облика. Као што је већ познато, овакав начин грађења наши су примили од Турака. Услед трошности грађе ових објеката, није ни чудо што је највећи број заштићених зграда од бондрука из овог времена морао бити подвргнут темељним конзерваторско-рестаураторским захватима.*

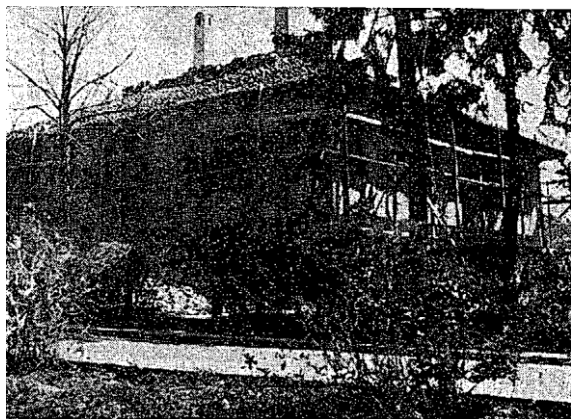
Из чисто конструктивних разлога често се приступало презиђавању читавих зидова, замењујући иструлеле греде новим. Током свога постојања, лаки бондручни зидови могли су се без много тешкоћа мењати, померати, бушити, зазиђивати, што је приликом садашњих радова установљено. Зградама је сада враћан првобитан облик, како у погледу унутрашњег распореда, тако и у погледу спољнег изгледа и отвора на фасадама. Препокривање се показало свуда као неопходно. За то је требало у већини случајева набавити стару али исправну ћерамиду, до које се све теже долази. И димњачке

главе бивале су врло често произвољно прерађиване у прошлости, те се и њима морао враћати првобитни облик.

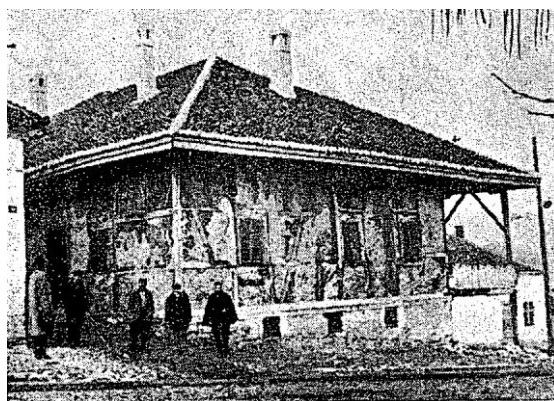
Тако је већина овако обновљених старих грађевина, одабраних било по свом историском било по архитектонском значају, претворена у музеје, тежило се приликом најосновнијих адаптација да зграда као културни споменик не изгуби своју историску и стилску вредност. Настојали смо да се музеј прилагоди згради а не зграда музеју. То не значи да се у зграду није дозволило увођење основних инсталација или да се нису предузимале мере у циљу изолације од влаге, што у сваком случају може бити само од опште користи.

Држећи се оваквог принципа рада, Завод је обновио многе зграде. Заводски рад се првенствено састојао у изради елабората потребног за извођење и надзору радова, приликом којих су обично наступали непредвиђени моменти које је требало решавати на лицу места и који су у извесним случајевима из основе мењали одабрану концепцију. За већину оваквих радова Завод се и материјално ангажовао. Он је или у потпуности финансирао извођење или, што је бивало чешће, делимично учествовао у расходима, делећи их са корисницима.

* Извештај објављен у Зборнику заштите споменика културе, књ, IV-V, стр. 357.

Свештеничка зграда у Топчидеру

Хан у Сопоту

Народни музеј у Лесковцу

Црквени конак у Рудару

Кућа Боре Пиксле у Лесковцу оспособљена је за музеј 1948. Зграда није била много руинирана. Обновљене су некадашње карактеристичне димњачке главе.¹

Свештеничка зграда у Топчидеру доведена је у исправно стање 1949; Реконструисано је улазно дрвено степениште и изведене нове димњачке капе које одговарају архитектури онога времена.²

Хан у Сопоту код Младеновца обновљен је 1950/1. Накнадно зазидани доњи трем поново је отворен; проширено је степениште; измењени су поједини неисправни дрвени

ступци у трему; цео је трем обновљен (ограда и под); оспособљен је кров (конструкција, стреха, ћерамида, димњаци); прозорима је враћен првобитни облик; президани су многи бондручни зидови. Грађевина је поново претворена у хан.³

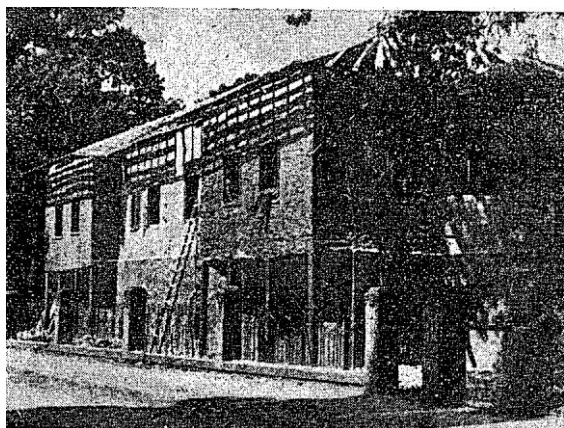
Амицин конак у Крагујевцу рестауриран је и адаптиран за музеј 1950/1. Радови су били обимни и односили су се и на фасаду и на унутрашње делове. Најосетљивији посао причињавало је оспособљавање двају еркера да поново сами себе носе. Откривене су старе дрвене таванице.¹

Црквени конак у Рудару код Лесковца поправљен је 1951. Прили-

¹ Радовима руководио арх. И. М. Здравковић.

² Радовима руководио арх. В. Дамјановић.

³ Радовима руководили арх. И. М. Здравковић и арх. Д. Ст. Павловић.

Амицин конак у Крагујевцу

Господар Васин конак у Краљеву

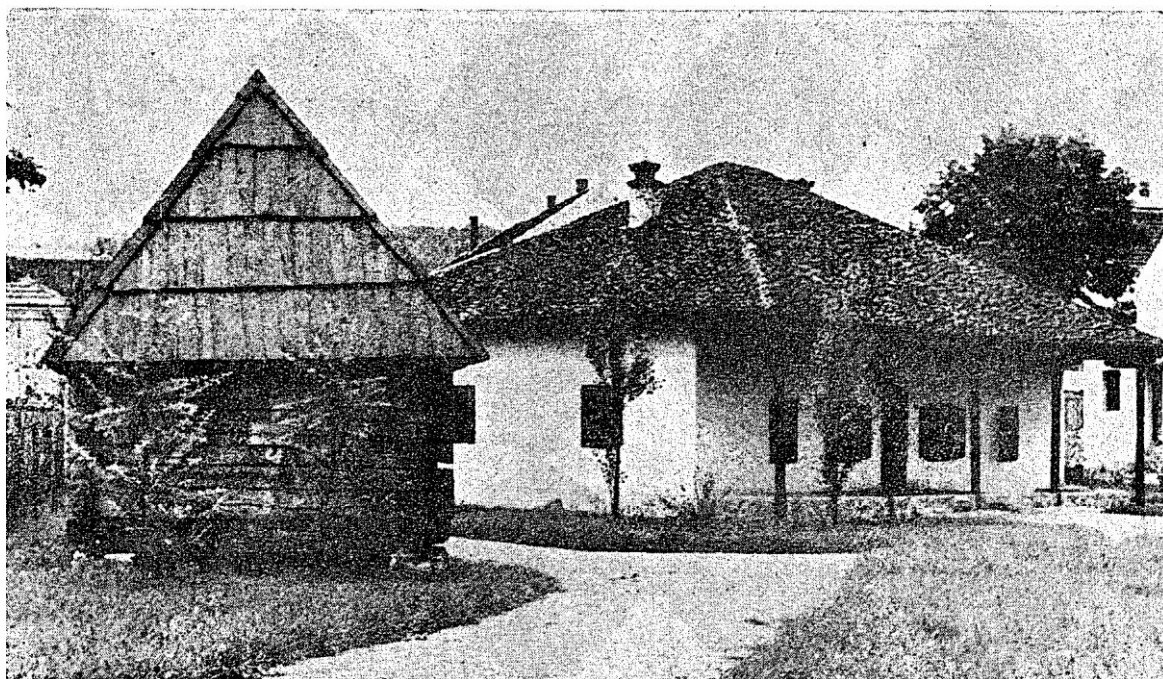
ком ових радова није било посебних конзерваторско-рестаураторских проблема.¹

Господар Васин конак у Краљеву преуређен је за музеј 1951. Том приликом изведени су најнужнији грађевински радови.¹

Стара школа у Ваљеву рестаурирана је и претворена у музеј током 1951. Накнадно затворен трем са задње стране зграде, измењени облик

и број просторија, величина и број отвора створили су проблеме које је требало обазриво решити. Оспособљен је за разгледање и подрум, најинтересантнији историски део зграде, из кога су били изведени на губилиште Илија Бирчанин и Алекса Ненадовић 1804. На њему је отворен зазидани улаз са задње стране.⁴

⁴ Радовима руководио арх. Д. Ст. Павловић.

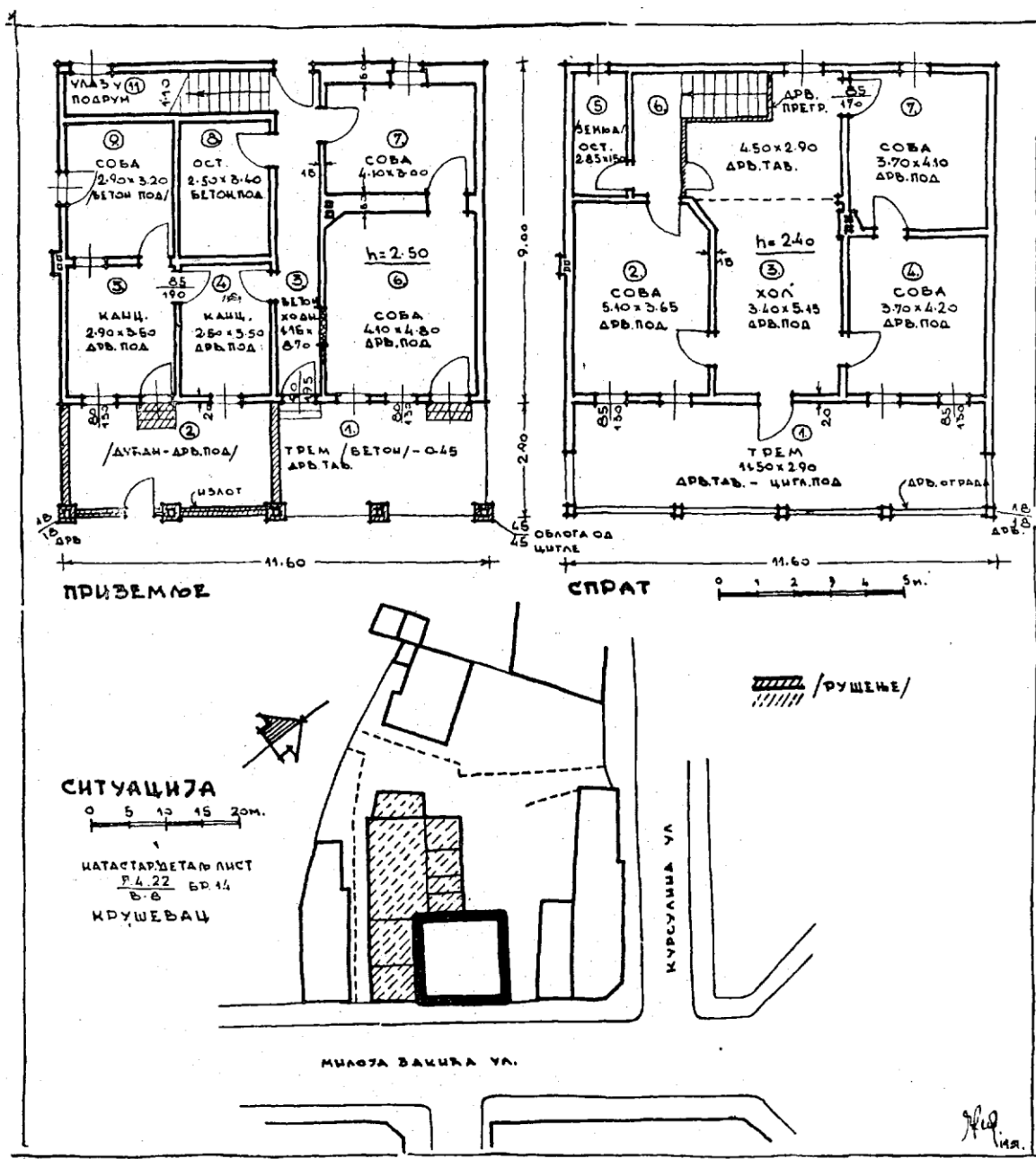

Стара школа и вајат Љубе Ненадовића у Ваљеву

Стара зграда у Крушевцу претворена је у музеј 1953. Том приликом враћен јој је првобитни изглед. Откривен је доњи трем; прерађени су отвори и распоред унутрашњих одељења; ослобођена је накнадних доградњи.⁴

Народни музеј у Крушевцу

Ситуација и основе Народног музеја у Крушевцу

Господар Јованов конак у Чачку обновљен је 1951/3 и претворен у музеј. Радови су били обимни јер је зграда раније претрпела многе измене и споља и изнутра, и остављена у рабатном стању. Конзервација грба на фасади морала је бити врло пажљиво изведена.¹

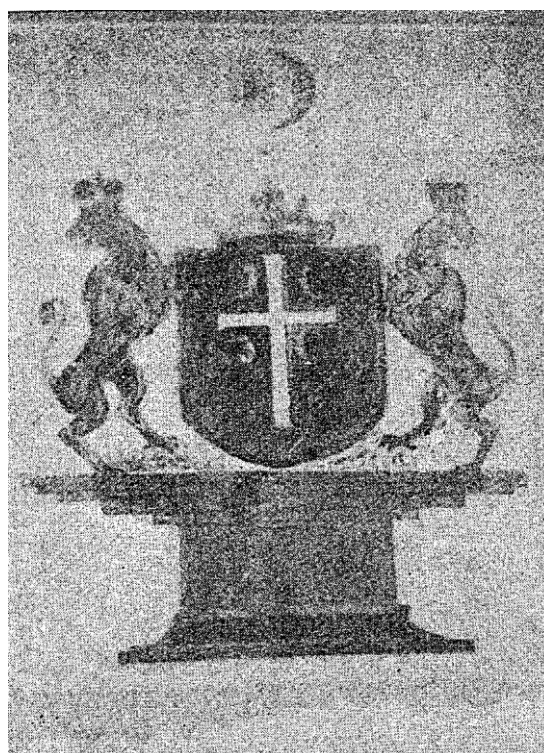
Стари конак манастира Вољавче⁵ код Страгара, у коме је 1805 године кратко време заседавао Правитељствујушчи совјет сербски, лежи источно од цркве. На каменој плочи, вел. 25/25 см., више лучног отвора којим се улази у средишњу просторију са оцаклијом, на доњем трему, пише:

ИШ76 : 1765 СНА КЕЛІА БОГРЯДИСА
 ѿ ѿБНОКЯНІА СТРУДОМЪ ЯЛЕЖІА
 ЂОМО І ПОП ТИ (?) ЄГО БЛАГО (?)
 КОМ (?) І КЕЄГО БРАТЄЯ ПОМОЖЕ-
 НИМЪ ПІШЕ НАРОД

Међутим, из рукописних записа које је објавио Љуба Стојановић, јасно се види да су Турци запалили манастир Вољавчу и да је он изгорео 1788 и 1789 године.⁶ Иако се из текстова не види тачно да ли је и Стари конак из основе президан или је само поправљен, у сваком је случају јасно да он у целини не потиче из 1765, као што то бележи запис на камену. Вероватно је сачувана плоча старијег конака, изгорелог 1788/9, уграђена у преостале камене зидове или подруме президане 1796 године. И доцније, за време кнеза Милоша, има података да је Манастир више пута страдао.⁷ Зато није ни чудо што је основа спрата прилично измучена и непотребно изломљена, остављајући и данас утисак извесног крпежа, презиђивања и прекрајања појединих одељења. Али, приземни, камени део грађевине свакако је постојао за време Првог устанка.

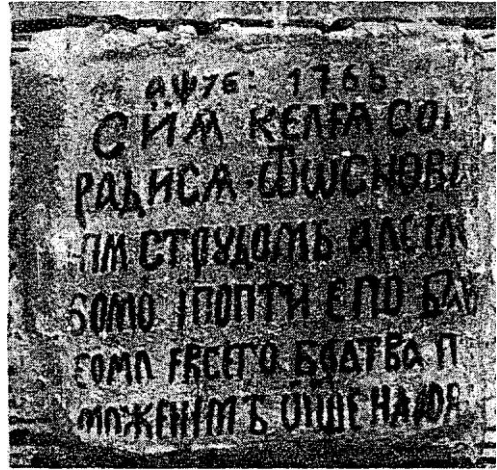

Господар Јованов конак у Чачку

Обреновића грб на Господар Јовановом конаку у Чачку

Зграда је до недавна била делимично оронута, Нарочито су били пропали кровни покривач и таван. Приликом прославе стопедесетогодишњице Првог српског устанка, Завод је с пролећа 1954 предузео извесне радове грђевинске природе и оправио Конак. Прерађен је цео кров — замењени су неисправни рогови и летве, ћерамида је поново пре-

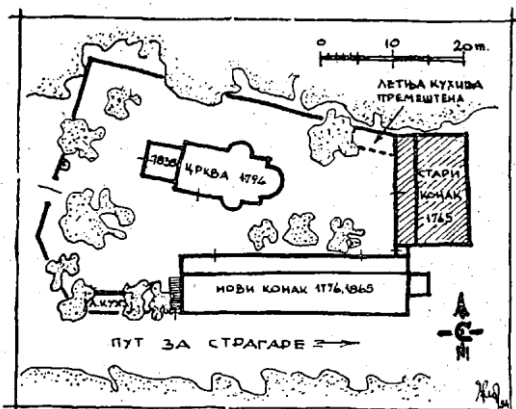
Конак манастира Вољавче и натпис у трему конака

тресена, димњаци су поправљени. Ударен је нов каратаван. Искрпљени су сви зидови и споља и изнутра. Том приликом дерсоване су све камене површине. Два бетонска степеника на улазу, замењена су каменим. Извршене су и ситније поправке столарске и друге природе. Поново су отворена четвора мала и уска врата у каменим зидовима. Она спајају кућиште са бочним одељењима. На пробијене отворе постављена су обична дрводелска врата, по угледу на стара. Каналисана је теренска површинска вода и одведена од зграде. Летња кухиња, која је у виду отвореног а покривеног трема била приљубљена уз главну фасаду Конака и са ње-

гове леве стране наслањала се уз камени зид, премештена је у југозападни део порте. Конак је на овај начин ослобођен додатка. Његов је главни изглед потпун, незаклоњен и слободан, што свакако доприноси лепоти зграде и целокупне порте у чијем се дну Стари конак налази. Услед ограничености кредита, обим грађевинских радова није био велики. Обављени су само најпотребнији радови како би се овај значајан споменик сачувао.⁴

Стари конак манастира Боговађе⁵ (код Љига) познат је по томе што је у њему заседавао Правитељствујушчи совјет сербски, крајем 1805 године. Зна се да је Манастир био изгорео 1788 и да је поново подигнут 1794.⁸ После пропасти Карађорђево Србије, Турци поново запале и разоре Боговођу 1813, тако да га је Милош морао из основа подизати 1816 године.⁹

Из овога би се дало закључити да данашњи Стари конак и не потиче из времена у коме је 1805 године заседавао Совјет у Боговођи, већ из времена кнеза Милоша. Конак у целини ни у ком случају не по-

Ситуација манастира Вољавче

тиче из једног истог времена. Без сваке сумње можемо тврдити да је приземље, односно подрум, најстарији део зграде. То је грађено од камена. Новијег су порекла бондручни зидови доњег спрата и цео горњи спрат. Најновији део зграде претстављају циглом сазидани пунији зидови.

Најстарији камени део зграде може потицати из доба Совјета. Уколико није био потпуно разрушен, камени зидови му нису могли изгорети. Ова би претпоставка оправдала народно предање као и опште убеђење да је цео конак из времена Карађорђева. Сам начин зидања, па и чињеница да постоји мали засведени излаз, по свој прилици тајни, који са горње стране води негде под брдо, пре одговара турском периоду опште несигурности у земљи него Милошевом времену.

Описујући рад Совјета из времена заседања у Боговађи, прота Матија Ненадовић помиње некакву велику трпезарију, у којој су совјетници са калуђерима ручавали.¹⁰ Данас, на спрату има шест мањих, приближно једнаких одељења и ниједно од њих не би одговарало великој трпезарији коју Прота описује. Уколико ова трпезарија није била у доњој великој полуподрумској просторији дебелих камених зидова, што није искључено, овај би детаљ ишао у прилог подацима према којима би спрат припадао новијем — Милошевом времену.

Зграда је до недавна била потпуно рабатна и неупотребљива. Кров је у знатној мери прокишњавао, јер му је ћерамида била полупана а даске под њима иструлеле. Димњаци су се растурили а таванска и међуспратна конструкција повиле се у знатној мери, тако да су подови и таванице били сасвим криви, с „трбусима“.

Већи део лепа на бондруку био се поткорушио или отпао. Столарија, углавном новијег порекла, била је непотпуна а оно што је остало, било је искварено. Вода са околних брежуљака сливала се у подрум, засипала муљем зидове, натапала дрвене ослонце, тако да је стање зграде било више него бедно.

Завод је с пролећа 1954 предузео основне конзерваторско-рестаураторске радове, који су у грађевинском погледу спасли зграду од скоре пропасти а у исто време је оспособили за употребу.

Конзерватор је том приликом поставио себи питање, на који начин треба да поступи у овом случају ?

Конак манастира Боговађе

Може ли се Конаку вратити онај изглед који је он имао у време када су у њему боравили совјетници, или га треба обновити онако како је сада затечен? Неоспорно је да би најбоље било вратити конак у првобитно стање, што је, међутим, у овом случају било немогућно. Требало би тада уклонити цео спрат, додатке у приземљу и од целе зграде оставити само камени подрум. Да ли над тим подрумом подићи спрат и како, да ли поставити одмах кров, да ли додати трем и на који начин — били би то поступци и сувише произвољни,

неодређени без икакве научне подлоге. С тога се морало углавном приступити другом начину рада. Отклањајући све оне недостатке о којима је раније било говора, обновљено је стање које би одговарало времену кнеза Милоша.

Испитани су отвори — врата и прозори — те су они, према томе и зазиђивани или пробијани. Поткопавајући тајни подземни излаз из подрума, утврђено је да ту није био по среди никакав подземни пролаз или нека врста тунела, који ко зна где треба да избије, већ споредан излаз, који је нанос са брда временом потпуно затрпао. Прилаз спрату је преко спољног, новијег дрвеног степеништа с малим viseћим тремом. Новија су и двокрилна улазна врата. Настрешница је настављена. Можда је првобитни улаз био и на супротној страни ходника, на којој се налазе стара врата која данас никуда не воде. Иако је испитиван зид у овом делу зграде, није се могло доћи ни до каквог податка који би у томе погледу могао ма шта да разјасни.

Основа горњег спрата је једноставна и јасна али, по нашем ми-

шљењу, она не одговара основи на којој лежи. Ма да је систем спратних зидова бондручан, а конструкција лака, те према томе контуре горњих зидова не морају да се подударају са оним испод њих, сматрамо да би било логично да се бар главни зидови везују једни за друге. Изузев два спољна зида, то овде није случај. Претпостављало се чак да је зазидани доњи ходник првобитно био отворени трем са дрвеним стубовима. И ова је претпоставка морала да отпадне. Приликом радова на Конаку дошло се до закључка, на основу испитивања конструкције, да трем није ни постојао а да су таванске греде, између подрума и спрата, настављене у деловима ван каменог подрума. На основу свих ових анализа вршених на објекту, јасно је да су дограђени делови око каменог подрума накнадно проширили и продужили зграду и да је над тако повећаном основом подигнут спрат за време кнеза Милоша, што уосталом одговара и писаним документима.

Столарија је у целој згради новијег датума. Услед ограничености кре-

дита, приступило се само њеној оправци и допуни. Нова, велика врата, на додатом делу према улазу у стари подрум, уређена су у такозвани „филунзима“, као и остала врата у спрату — слично данашњој изради. Да су врата постављена на сам засведени улаз у подрум камених зидова, логично би било да она буду храстова, масивна, рађена на стари начин. Међутим, врата су постављена на бондручном зиду, како зграда не

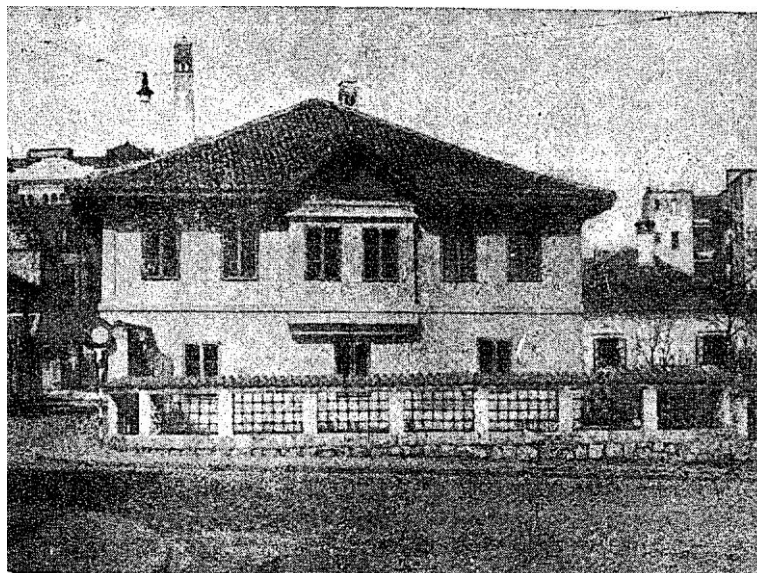

Доситејев лицеј у Београду у току рестаураторских радова

би остала отворена. Сва је столарија обојена жуто, док су зидови освежени кречом. Око зграде је положена калдрма која ће штитити зидове од влажења.⁴

Доситејев лицеј у Београду рестауриран је из основа током 1948, када је већ прилично оронула зграда доведена у стање слично ономе у коме се првобитно налазила. Поред чисто конструктивних осигурања и извесних презиђивања бондручних делова, враћени су

првобитни облици унутрашњег простора и отвора за врата и прозоре. Њен спољни изглед добио је потпуно другу слику јер су порушени сви дограђени приземни дућани који су били урасли у фасаду. Ова турска зграда, најстарија грађанска кућа у Београду, адаптирана је том приликом у Музеј Вука и Доситеја, с обзиром на чињеницу да је она још 1808 била преправљена за прву српску Велику школу коју је тада осно-

Музеј Вука и Доситеја (Доситејев лицеј) после радова

вао у Београду Доситеј и да се међ њеним првим ученицима налазио и Вук Ст. Караџић.¹

Приликом поправки вршених 1953, утврђено је да је на средини дворишне фасаде, испод еркера, зграда у приземљу била отворена. Идуће, 1954 завршена је ограда око баште. На каменој подлози озидани су ступци између којих је гвоздена решетка а преко којих су постављене греде са ћерамидом поврх свега.³

Арх. Д. Ст. П.

¹ Радовима руководио арх. И. М. Здравковић.

² Радовима руководио арх. В. Дамјановић.

³ Радовима руководили арх. И. М. Здравковић и арх. Д. Ст. Павловић.

⁴ Радовима руководио арх. Д. Ст. Павловић.

⁵ Арх. Доброслав Ст. Павловић, Зграде правитељствујућег совјета сербског (1805—1815) — Стари записи и архитектура сачуваних споменика, Етнограф. инст. САН. 1954.

⁸ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, СКА. књ. II, Бгд. 1903, бр. 3604, стр. 281 и бр. 3650, стр. 291.

⁷ Јоаким Вујић, Путешествије по Србији, СКЗ, књ. 11-72, Бгд. 1902, стр. 135.

⁸ Љуб. Стојановић, ор. cit. бр. 3601, стр. 280 и бр. 3663, стр. 295.

⁹ Јоаким Вујић, ор. cit. стр. 54; Љуб. Стојановић, ор. cit., књ. V, бр. 9069, стр. 287-8.

¹⁰ Прота Матија Ненадовић, Мемоари, СКЗ. 9, Бгд. 1893, стр. 288.

REFECTION DES CONSTRUCTIONS EN PISÉ

La plus grande partie des monuments serbes de l'architecture urbaine de la première moitié du XIX siècle est construite en pisé. Seules les fondations et, dans la mesure où

il y en avait une, la cave étaient de pierre. Par suite de la friabilité des matériaux de ces constructions, il n'est pas étonnant qu'il ait fallu procéder sur ces dernières à de sérieuses

interventions en vue de leur conservation et de leur restauration. Si Ton met à part les constructions faites pour les assurer et quelques remaniements, ces constructions ont retrouvé leurs formes primitives tant en ce qui concerne leur aménagement intérieur que pour ce qui est de leur aspect extérieur, en tenant compte du fait que, au cours des temps, elles ont souvent été modifiées. Ces vieux bâtiments qu'on a rénovés de cette manière ont le plus souvent été transformés en musées, mais dans ces adaptations mêmes les plus élémentaires, on a tenu à ce que ces monuments historiques ne perdent rien de leur valeur historique et de celle de leur style.

Le rôle de l'Institut a été avant tout de dresser les devis nécessaires à la réalisation et

à la direction des travaux pendant lesquels on a souvent rencontré des problèmes imprévus qui ne pouvaient être résolus que sur place même et qui, dans un certain nombre de cas, ont fondamentalement bouleversé la conception qu'on avait adoptée. Pour la plupart de ces travaux l'Institut s'était également engagé financièrement. C'est ainsi qu'on a restauré: l'auberge (han) de Sopot, quelques vieilles constructions à Leskovac, Valjevo, Kruševac, Beograd, les "konaks" des princes à Kragujevac, Kraljevo, Čačak, des presbytères et des logements des églises et monastères à Topčider, Rudare, Voljavča et Bogovadja.